

Examen HAVO
2017

tijdvak 2
dinsdag 20 juni
13.30 - 16.30 uur

geschiedenis

Bij dit examen hoort een bijlage.

Achter dit examen is een erratum opgenomen.

Dit examen bestaat uit 27 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 71 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende historische beschrijvingen gaan over verschillende heersers en staan in willekeurige volgorde:

- 1 Als uitkomst van de Conferentie van Berlijn kon koning Leopold II van België Congo als kolonie exploiteren. Duizenden Congolezen stierven door de gruwelijke werkomstandigheden op de rubberplantages.
- 2 Attila de Hun viel met zijn ruiterslegers het Romeinse Rijk binnen. Zijn vernietigende aanvallen droegen bij aan de val van het Romeinse Rijk.
- 3 Cesare Borgia schrok niet terug voor moord, roof en verraad om zijn macht te vergroten. Hij droeg een masker om zijn gezicht te verbergen dat was aangetast door syfilis, een nieuwe ziekte uit het pas-ontdekte Amerika.
- 4 Herodes de Grote liet volgens de Bijbel duizenden baby's vermoorden in de hoop de pasgeboren Jezus te doden.
- 5 Onder het bewind van Robespierre werden tijdens de door verlichte denkers geïnspireerde Franse Revolutie duizenden mensen met de guillotine geëxecuteerd.
- 6 Stalin liet miljoenen boeren verhongeren nadat zij zich hadden verzet tegen zijn bevel tot collectivisatie van de landbouw.

- 2p 1 Zet deze beschrijvingen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Prehistorie en oudheid

Gebruik bron 1.

In deze bron kun je een aantal aanwijzingen vinden die aantonen dat in Egypte in die tijd al sprake is van staatsvorming.

- 4p 2 Noem twee van die aanwijzingen en geef per aanwijzing aan waardoor die past bij het vormen van een staat.

In 1669 werd aan de oever van de Waal bij Nijmegen een altaar uit de tweede eeuw met een Latijnse inscriptie gevonden. Johannes Smetius jr. publiceerde de tekst op het altaar die liet zien dat de Nervische (Germaanse) graanhandelaar Marcus Liberius Victor dit altaar liet oprichten voor moedergodinnen uit het Germaanse Rijnland. Smetius schonk het altaar aan de stad Nijmegen die het in het raadhuis tentoonstelde.

- 2p 3 Toon aan dat:
- de inscriptie op het altaar past bij een kenmerkend aspect van de oudheid en
  - het onderzoek naar dit altaar past bij een kenmerkend aspect van de zeventiende eeuw.

De middeleeuwen

Gebruik bron 2.

Een bewering:

De paus kan deze oorkonde gebruiken als propaganda in de machtsstrijd die op dat moment in de christelijke wereld woedt.

- 2p **4** Geef aan:
- welke boodschap de paus met een verwijzing naar deze oorkonde kan overbrengen en
  - welke politieke reden Stephen waarschijnlijk heeft om deze oorkonde uit te vaardigen.

Gebruik bron 3.

Het stadsrecht van Alkmaar past bij de opkomst van de stedelijke burgerij in de late middeleeuwen.

- 2p **5** Toon dit aan met twee gegevens uit de bron.

Vroegmoderne tijd

In 1533 wordt Elizabeth Tudor geboren als dochter van koning Hendrik VIII van Engeland. Van 1558 tot haar dood in 1603 was zij als Elizabeth I koningin van Engeland.

Drie gegevens over haar leven:

- 1 Kort voor de geboorte van Elizabeth in 1533 maakte haar vader zich los van de paus om te kunnen scheiden van zijn eerste vrouw.
- 2 In 1578 stuurde Elizabeth Sir Humphrey Gilbert erop uit om in Noord-Amerika "zoveel mogelijk heidense en barbaarse landen en gebieden te ontdekken (...) die nog niet in het bezit zijn van christelijke koningen of mensen".
- 3 In 1585 sloot Elizabeth het Verdrag van Nonsuch, waarin ze beloofde een leger te sturen om de opstandige Nederlanden te steunen.

Deze gegevens uit het leven van Elizabeth kunnen gebruikt worden om verschillende kenmerkende aspecten van de zestiende eeuw te beschrijven.

- 3p **6** Toon dit aan door elk van deze drie gegevens te koppelen aan een ander kenmerkend aspect van de zestiende eeuw.

In 1521 werden op de Rijksdag in Worms de boeken van Luther verboden omdat zijn opvattingen een politieke bedreiging vormden voor het beleid van Karel V.

- 2p **7** Leg dit uit door:
- een opvatting van Luther te noemen en
  - aan te geven waardoor deze opvatting een politieke bedreiging vormde voor het beleid van Karel V.

Gebruik bron 4.

Het optreden van het Spaanse leger zoals dat in de bron wordt beschreven, is door Alva in verschillende steden in de Nederlanden toegepast.

- 2p **8** Leg met het voorbeeld van Leiden uit, dat het doel van Alva met deze aanpak niet bereikt wordt.

Een bewering:

De economie van de Republiek had veel te danken aan immigranten.

- 1p **9** Ondersteun deze bewering door een reden te noemen waardoor vluchtelingen uit Antwerpen bijdroegen aan die economische bloei.

In 1633 trouwden Maerten Soolmans en Oopjen Coppit met elkaar. Over hen zijn de volgende gegevens bekend:

- 1 Maerten Soolmans was de zoon van Jan Soolmans, een in Antwerpen geboren koopman die in 1591 werd geregistreerd als inwoner van Amsterdam.
- 2 Oopjen Coppit behoorde tot een regentengeslacht dat rijk was geworden met de handel in graan en buskruit.
- 3 Rembrandt krijgt de opdracht om hun huwelijksportretten te schilderen. Hij krijgt daarvoor 500 gulden, het jaarsalaris van een ervaren werkman.
- 4 Rembrandt portretteert hen van hoofd tot voeten, een manier van afbeelden die tot dan toe alleen gebruikt werd bij portretten van de hoge Europese adel.

Deze gegevens over Maerten Soolmans en Oopjen Coppit passen bij de Gouden Eeuw van de Republiek.

- 4p **10** Licht dit toe, door uit deze vier gegevens:
- één gegeven te kiezen en daarmee aan te geven wat de bijzondere plaats in staatkundig opzicht van de Republiek was en
  - een ander gegeven te kiezen en daarmee de bloei in cultureel opzicht van de Republiek zichtbaar te maken.

Gebruik de vier gegevens van vraag 10 opnieuw.

Bij deze vier gegevens over Maerten Soolmans en Oopjen Coppit passen de begrippen 'moedernegotie' en 'de Nederlandse Opstand'.

- 2p **11** Toon het verband aan tussen:
- één van deze gegevens en de moedernegotie en
  - een ander gegeven en de Nederlandse Opstand.

Gebruik bron 5.

Een bewering:

De eis van de machthebbers van Silebar komt voort uit de volmacht die de VOC krijgt van de Staten-Generaal bij haar oprichting in 1602.

3p **12** Leg dit uit door aan te geven:

- zonder bron welke volmacht de VOC in 1602 kreeg en
- met bron welke eis de machthebbers van Silebar stellen en
- wat hieruit kan worden afgeleid over het optreden van de VOC in Indonesië.

Een aantal gegevens uit het leven van de Franse schrijver

Jean Frédéric Bernard (1683-1744):

- 1 In 1685 verbood de Franse koning Lodewijk XIV het protestantisme, omdat hij vond dat godsdienstige verdeeldheid zijn macht over het land inperkte. Bernard en zijn familie waren hugenoten (protestanten) en vluchtten daarom weg uit Frankrijk.
- 2 In 1686 ging Bernard in Amsterdam wonen, omdat zijn vader predikant was geworden in de Waalse Kerk. Ongeveer 12.000 hugenoten vluchtten in deze tijd ook naar de Republiek.
- 3 Tussen 1723 en 1743 publiceerde Bernard een boek in zeven delen waarin hij de godsdiensten van de wereld beschreef als gelijkwaardig aan elkaar. Het boek werd een groot succes.
- 4 Een deel van de winst uit zijn boeken investeerde Bernard vanaf 1730 in de Franse kolonie Louisiana in Noord-Amerika, waar geprobeerd werd een plantage-economie te ontwikkelen.

Gebeurtenissen uit het leven van Jean Frédéric Bernard illustreren verschillende kenmerkende aspecten van zijn tijd.

3p **13** Kies drie van deze gebeurtenissen en noem telkens het daarbij passende kenmerkend aspect van de zeventiende of de achttiende eeuw.

Let op! Je mag een kenmerkend aspect maar één keer gebruiken.

Moderne tijd

Een bewering:

In de negentiende eeuw heeft de Industriële Revolutie de democratisering bevorderd.

- 4p 14 Noem twee gevolgen van de Industriële Revolutie voor de arbeiders en geef bij elk gevolg aan, waardoor dit de democratisering bevorderde.

Gebruik bron 6.

Bij deze bron passen de volgende beweringen:

- 1 Er bestaat waarschijnlijk een verband tussen de situatie in de bron en de industrialisatie van Arnhem.
- 2 Deze bron past bij een discussie die in de negentiende eeuw gevoerd werd.
- 3 Deze bron sluit aan bij de belangen van de welgestelden in die tijd.

- 3p 15 Ondersteun elke bewering met een verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 7.

Met deze tabel kun je een kenmerkend aspect van de negentiende eeuw **en** een kenmerkend aspect van de twintigste eeuw illustreren.

- 4p 16 Noem beide kenmerkende aspecten en maak telkens met een gegeven uit de tabel duidelijk waardoor dit kenmerkend aspect geïllustreerd wordt.

De Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 werd door een historicus "de moeder van de Eerste Wereldoorlog" genoemd.

- 1p 17 Geef aan wat met deze uitspraak bedoeld werd.

Hieronder staan vier begrippen uit de Duitse geschiedenis (1 tot en met 4) in chronologische volgorde:

- 1 De Slag bij de Marne
- 2 De Rijkscultuurkamer
- 3 De Conferentie van München
- 4 Operatie Barbarossa (de Duitse inval in de Sovjet-Unie).

De volgende vijf gebeurtenissen (a tot en met e) houden verband met deze begrippen:

- a De Wannseeconferentie wordt gehouden.
- b Duitse schrijvers richtten in Parijs het *Pariser Tageblatt* op.
- c Duitsland bezette het Sudetenland (Tsjechoslowakije).
- d Duitsland ging een vloot bouwen om kolonies te verwerven.
- e Het Duitse leger raakte verstrikt in een loopgravenoorlog.

- 2p 18 Maak de juiste combinaties van begrip en daarbij passende gebeurtenis. Noteer alleen de cijfers en de daarbij passende letters. Let op! Er blijft één gebeurtenis over.

Gebruik bron 8.

Deze prentbriefkaart is een voorbeeld van politieke propaganda.

- 3p 19 Toon dit aan door aan te geven:
- met een verwijzing naar de bron, welk politiek doel de maker van deze prentbriefkaart heeft en
  - welk gevolg de politieke boodschap van deze prentbriefkaart had voor het buitenlands beleid van Groot-Brittannië.

De parlementaire democratie in de Republiek van Weimar kreeg te maken met grote problemen die in de ogen van veel Duitsers onvoldoende werden opgelost.

- 4p 20 Noem twee van die problemen en geef bij elk probleem aan, welke belofte de NSDAP hierover deed.

Gebruik bron 9.

Bij deze bron passen twee uitspraken:

- 1 Jordaan schrijft deze tekst bij een prent met als titel *Gelijkgeschakeld*, wat overeenkomt met het begrip 'nazificeren'.
- 2 Met dit fragment kun je 'de rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen' laten zien.

- 2p 21 Ondersteun elke uitspraak met een verwijzing naar de bron.

Hieronder staan vier uitspraken van Amerikaanse presidenten die een rol speelden in de Koude Oorlog (1 tot en met 4):

- 1 Meneer Gorbatsjov, haal deze Muur naar beneden.
- 2 In dit opzicht dragen kernraketten in Cuba bij aan een duidelijk en al bestaand gevaar.
- 3 Op 26 juni beval ik, deze geïmproviseerde luchtbrug op volle sterkte te organiseren en alle vliegtuigen waarover ons Europees commando beschikte ervoor in te zetten. Op deze wijze hoopten wij Berlijn te kunnen blijven voeden tot de diplomatieke impasse voorbij was.
- 4 De Verenigde Staten zien de ontwikkelingen in Hongarije als een hernieuwde uiting van een intens verlangen naar vrijheid van het Hongaarse volk. Hun eisen (...) passen binnen het raamwerk van mensenrechten waar iedereen recht op heeft.

Hieronder staan vijf Amerikaanse presidenten (a tot en met e):

- a Harry S. Truman (president van 1945-1953)
- b Dwight D. Eisenhower (president van 1953-1961)
- c John F. Kennedy (president van 1961-1963)
- d Richard M. Nixon (president van 1969-1974)
- e Ronald R. Reagan (president van 1981-1989)

- 2p 22 Maak de juiste combinaties van uitspraak en de president die deze uitspraak deed. Noteer alleen de cijfers en letters. Let op! Er blijft één president over.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Gebruik bron 10.

Fritz Behrendt geeft hier een mening weer over de sovjetleiders die de Hongaarse Opstand hebben beëindigd.

- 4p **23** Leg met twee verwijzingen naar de prent uit welke mening dat is.

Gebruik bron 11.

Een interpretatie:

Gromyko geeft hier een weergave van de Praagse Lente die past bij zijn achtergrond.

- 3p **24** Licht dit toe door aan te geven dat:
- met twee verwijzingen naar de bron zijn weergave van de Praagse Lente eenzijdig is en
  - deze eenzijdige weergave verklaard kan worden uit de functie die Gromyko in 1968 had.

Gebruik bron 11.

Een bewering:

In dit fragment rechtvaardigt Gromyko de Brezjnev-doctrine.

- 2p **25** Geef een omschrijving van de Brezjnev-doctrine en toon aan dat de bewering juist is.

Gebruik bron 12.

In dit fragment kondigt president Reagan een nieuwe ronde in de wapenwedloop aan.

- 3p **26** Licht dit toe door:
- het programma te noemen waarnaar Reagan verwijst en
  - een reden te noemen waarom de Sovjet-Unie zich door dit programma bedreigd voelde en
  - een reden te noemen waardoor een deel van de bevolking in het Westen zich ook bedreigd voelde door de plannen van Reagan.

Twee gegevens over Nederland in 1964:

1 De lonen stegen in dat jaar met 17,6%.

2 De kosten van levensonderhoud stegen in dat jaar met 6%.

- 2p **27** Geef aan welk kenmerkend aspect van de jaren zestig van de twintigste eeuw door het combineren van deze gegevens geïllustreerd kan worden.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

geschiedenis havo

Centraal examen havo

Tijdvak 2

Opgaven

Aan de secretarissen van het eindexamen van de scholen voor havo

Bij het centraal examen geschiedenis havo op dinsdag 20 juni, aanvang 13.30 uur, moeten de kandidaten de volgende mededeling ontvangen. Deze mededeling moet bij het begin van de zitting worden voorgelezen en/of aan de kandidaten worden uitgereikt.

Op **pagina 7**, bij **vraag 22**, onder **e**

Ronald R. Reagan

vervangen door:

Ronald W. Reagan

Het College voor Toetsen en Examens
Namens deze, de voorzitter,

drs. P.J.J. Hendrikse